

УДК 343.139(477):343.143

А.В. Пономаренко,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

СУЧАСНИЙ СТАН ЗАХИСТУ СВІДКІВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану захисту свідків в Україні. Звертається увага на недосконалість чинного законодавства, яким регулюється сфера захисту свідків. Висвітлені основні проблемні питання, що виникають під час здійснення захисту свідків, зокрема зміна документів, зміна місця проживання. Наголошується на необхідності розробки та прийняття Програми захисту свідків, створенні окремого підрозділу із захисту свідків та вдосконаленні вітчизняного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: захист свідків, заходи безпеки, правоохоронні органи, зміна документів, зміна місця проживання, програми захисту.

Статья посвящена исследованию современного состояния защиты свидетелей в Украине. Обращается внимание на несовершенство действующего законодательства, которым регулируется сфера защиты свидетелей. Освещены основные проблемные вопросы, возникающие при осуществлении защиты свидетелей, в частности изменение документов, смена места жительства. Подчеркивается необходимость разработки и принятия Программы защиты свидетелей, создания отдельного подразделения по защите свидетелей и совершенствования отечественного законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: защита свидетелей, меры безопасности, правоохранительные органы, изменение документов, смена места жительства, программы защиты.

Paper is devoted to the study of the current state of witness protection in Ukraine. Attention is drawn to the imperfection of the current legislation, which regulates the scope of witness protection. The main problematic issues arising in the implementation of witness protection, in particular the change of documents, the change of place of residence, are highlighted. The need to develop and adopt the Witness Protection Program, the creation of a separate witness protection unit and the improvement of domestic legislation in this area are underlined.

Keywords: protection of witnesses, security measures, law enforcement agencies, change of documents, change of residence, protection programs.

Найважливішою умовою ефективного й своєчасного запобігання, виявлення, розслідування злочинів і як наслідок – засудження злочинців, є готовність свідків співпрацювати з правоохоронними органами. Світовий досвід свідчить про те, що приблизно вісім із десяти підсудних визнаються винними і засуджуються до значних строків позбавлення волі, якщо на суді свідчення дають свідки, щодо яких були застосовані заходи захисту [1, с. 4]. За допомогою поєднання проведення слідчих дій, негласних слідчих (розшукових) дій з інформацією, наданою свідком, який співпрацює з правосуддям, досягається найбільший ефект у розкритті злочинів. Проте, на сьогоднішній день, непоодинокими є випадки, коли свідки ухиляються від учинення процесуальних дій, змінюють свої попередні свідчення,

надають неповні чи недостатньо чіткі показання з огляду на реальну чи потенційну загрозу застосування під час кримінального провадження до них, членів їхніх сімей, близьких родичів насильства чи інших форм протиправного впливу з боку зацікавлених осіб. Так, за матеріалами опитування прокурорів та слідчих, у 40 % проваджень по злочинах проти життя і здоров'я особи мав місце протиправний вплив на свідків. Його було вчинено у формі: насильства – 43 %; погрози розголошення відомостей – 8 %; підкупу – 24 %. Внаслідок таких дій, близько 30 % осіб змінювали свідчення та до 30 % – ухилялися від участі у кримінальному провадженні [2, с. 208]. Кожен третій свідок взагалі відмовляється давати показання в суді, оскільки не впевнений у спроможності правоохоронних органів захистити його від злочинців. Відомо чимало випадків, коли особливо важливі свідки або фігуранти кримінального провадження просто не доживали до публічних процесів. Підтвердженням цьому є останні події, пов'язані з убивством особливо важливих свідків, які набули значного суспільного резонансу. Зазначені факти свідчать про те, що в умовах сьогодення наша держава поки ще не здатна надійно захистити свідків, які беруть участь у кримінальному судочинстві або сприяють виявленню, запобіганню, припиненню злочинів, від протиправних посягань з боку організованих злочинних угруповань чи певного кримінального середовища. У зв'язку з цим питання щодо забезпечення захисту свідків, які надають допомогу правоохоронним органам у розкритті злочинів, набуває особливого значення.

Окремі аспекти забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, розглядали такі вітчизняні та зарубіжні вчені: А.Н. Ахпанов, І.Б. Басиста, В.П. Бахін, В.І. Бояров, Л.В. Брусніцин, В.К. Весельський, В.В. Войніков, В.І. Галаган, В.В. Гевко, О.В. Гогусь, Ю.В. Гуцуляк, О.Ю. Єпіхін, Є.В. Жаріков, О.О. Зайцев, Н.С. Карпов, Є.Є. Кондратьєв, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, А.О. Ляш, В.Т. Маляренко, М.В. Новікова, Т.І. Панасюк, Н.В. Пелипенко, М.А. Погорецький, К.О. Ромодановський, С.М. Стахівський, А.А. Тимошенко, Р.Р. Трагнюк, В.М. Тертишник, О.В. Усенко, В.Я. Шапакидзе, Л.М. Шестопалова, С.П. Щерба, А.А. Юнусов, С.О. Янін та багато інших науковців. Однак, незважаючи на наявність відповідних наукових напрацювань, правозастосовна практика забезпечення безпеки учасників кримінального провадження свідчить про необхідність удосконалення вітчизняного законодавства у цій сфері та впровадження нових механізмів захисту свідків з урахуванням досвіду вирішення цього питання в державах-членах ЄС.

З огляду на це, *метою статті* є дослідження сучасного стану захисту свідків в Україні, висвітлення основних проблемних питань, що виникають під час здійснення захисту свідків, і крім того, пропонуються шляхи їх вирішення.

Останнім часом в умовах активізації злочинного світу питання захисту учасників кримінального процесу від фізичного та психологічного впливу набули особливої актуальності не тільки в розвинених країнах Європи, а й в Україні та стали реальною потребою для суспільства незалежно від рівня його економічного розвитку та соціальної забезпеченості.

Наразі основним нормативно-правовим актом України у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального провадження є Закон України від 23 грудня 1993 р. “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” [3] із відповідними змінами і доповненнями. Положення, що стосуються заходів безпеки в кримінальному судочинстві містяться і в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК). Аналізуючи чинний КПК, слід зауважити, що в ньому немає окремого розділу чи окремої статті, яка б спеціально була присвячена зазначеному питанню, і лише в кількох нормах є посилання на

можливість забезпечення безпеки осіб (п. 12 ч. 3 ст. 42, п. 5 ч. 1 ст. 56, п. 8 ч. 1 ст. 66, п. 4 ч. 2 ст. 68, п.п. 9, 10 ст. 65, п. 7 ч. 2 ст. 69, п. 6 ч. 4 ст. 71, п. 3 ч. 6 ст. 206, ч. 4 ст. 228, п. 2 ч. 1 ст. 232, п. 2 ч. 1 ст. 336, ч. 9 ст. 352, п. 2 ч. 1 ст. 567) [4]. При цьому, залишаються невирішеними такі проблемні питання: щодо нормативного закріплення обов'язку роз'яснення процесуальних прав та обов'язків, особам, які потребують забезпечення безпеки та їх протокольне оформлення; щодо закріплення положення про зміну заходів безпеки; щодо правового механізму захисту майна підзахисної особи; щодо нормативного закріплення порядку здійснення заходів безпеки на міжнародному рівні тощо. Основна ж інформація про заходи безпеки, зокрема їх перелік, підстави, приводи та порядок здійснення, викладена лише у Законі України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”. Водночас, як свідчить аналіз положень цього закону, значна кількість його положень не застосовується взагалі або застосовується не в повному обсязі, оскільки не розроблений відповідний механізм реалізації дуже істотних його положень (заміна документів, зміна зовнішності, зміна місця проживання, роботи, навчання). Так, наприклад, застосування такого заходу, як переселення в інше місце проживання застосовується дуже рідко, оскільки тягне за собою вирішення багатьох проблемних питань, пов'язаних із наданням жилої площі, матеріальної допомоги та працевлаштування. І хоча Постанова Кабінету Міністрів “Про порядок вирішення питань переселення в інше місце проживання, надання житла, матеріальної допомоги та працевлаштування осіб, взятих під державний захист” від 26 червня 1995 р. № 457 [5] мала урегулювати це питання, в нинішніх умовах через брак фінансування реалізувати зазначений захід не вбачається можливим, тому він має разовий характер. При цьому переселення в інше місце проживання здійснюється без заміни документів, що не знімає повністю загрозу для життя підзахисної особи.

Як свідчить правозастосовна практика, сьогодні виникають труднощі зі зміною документів. Так, у багатьох випадках заміна основних документів (свідоцтво про народження, паспорт, військовий квиток для військовозобов'язаних, ідентифікаційний код платника податків тощо) тягнуть за собою низку проблем у правовідносинах, вирішення яких потребує заміни інших документів, зокрема свідоцтва про шлюб (розірвання шлюбу), посвідчення водія транспортного засобу, свідоцтва про освіту, трудової книжки, свідоцтва про смерть (родичів, близьких) тощо. Звертається увага, що відомості про заходи безпеки та осіб, взятих під державний захист згідно з чинним законодавством, є інформацією з обмеженим доступом. Проте для отримання відповідних документів залучається величезна кількість установ, яким вимушено довіряється такого роду інформація. Це призводить до порушення конфіденційності та секретності проведення такого заходу. У зв'язку з цим виникає необхідність: у налагодженні взаємодії між органами, які видають документи і органами, які здійснюють заходи безпеки; обмеженні кількості осіб, які займаються заміною документів та посиленні кримінальної відповідальності таких осіб за розголошення відомостей про підзахисну особу; забезпеченні зберігання анкетних даних особи, яка підлягає захисту від можливого простежування зі сторони злочинців; розробленні чіткого механізму відновлення оригінальних персональних даних.

Останнім часом системою кримінального судочинства багатьох країн розроблені різні програми, що забезпечують захист, а також надання моральної та матеріальної допомоги свідкам. Такі програми є дієвим засобом підвищення ефективності протидії злочинності, а чітко спланована організація роботи підрозділів із захисту свідків сприяє реалізації заходів щодо забезпечення безпеки

учасників кримінального судочинства. Проте нині в Україні відсутня Програма захисту свідків та інших учасників кримінального процесу, що тягне за собою втрату дуже важливих свідків, які фактично виступають джерелом інформації, яку в силу певних обставин слідчий, прокурор може отримати лише від них, і як результат – втрачається можливість розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів. Так, із зростанням злочинних проявів у сфері корупції, організованої злочинності, наркобізнесу, торгівлі людьми, посягань на життя і здоров'я громадян, особи, які висловлюють бажання надавати допомогу правоохоронним органам у боротьбі зі злочинністю, нерідко самі стають жертвами помсти з боку злочинців. У зв'язку з цим зменшується кількість осіб, бажаючих співпрацювати зі слідством. З огляду на це, працівники правоохоронних органів, прокуратури та судів на-самперед мають бути зацікавленими у забезпеченні учасникам кримінального судочинства надійної безпеки для того, щоб створити сприятливу обстановку для дачі ними правдивих показань. Як стверджують деякі особи, які перебувають у місцях позбавлення волі, якби їм та їхнім сім'ям свого часу була гарантована безпека, то вони давно б надали інформацію щодо керівників злочинних угруповань та їх учасників, а отже, у слідства з'явилася б можливість встановити інших учасників злочинної групи, а також виявити скоєні ними злочини.

Зважаючи на зазначене, виникає необхідність у прийнятті “Програми захисту свідків”, яка діє майже в усіх країнах Європи. При цьому така Програма має використовуватися як крайній засіб, коли за допомогою процесуальних заходів захисту неможливо усунути загрозу життю, здоров'ю особи і виникає нагальна потреба в застосуванні комплексу заходів, пов'язаних із переселенням особи на нове місце проживання; із зміною особистих даних і заміною документів; переселенням за кордон. З огляду на це, головною вимогою під час розробки Програми є посилення вимог для відбору кандидатів до неї, адже намагання охопити велику кількість учасників призводить до збільшення навантаження, що в своєю чергою веде до зниження ефективності застосування заходів безпеки.

Враховуючи зарубіжний досвід, пропонується виділити **основні критерії відбору** кандидатів до Програми захисту свідків, а саме:

1. Особливо важливий характер кримінального провадження:
 - кримінальні провадження у злочинах, вчинених ОГ та ЗО, у тому числі у злочинах, що мають транснаціональний характер;
 - тероризм;
 - торгівля людьми;
 - відмивання коштів;
 - загроза національній безпеці;
 - корупційні злочини.
2. Показання, які обіцяє надати особа, мають виключну значимість для виявлення, попередження та припинення, а також розслідування кримінального правопорушення.
3. Неможливість отримання доказів у кримінальному провадженні в інший законний спосіб.
4. Наявність серйозної загрози життю, здоров'ю, житлу або майну особи, пов'язаної з її участю в кримінальному судочинстві;
5. Згода й здатність особи бути об'єктом заходів або програми захисту.

Для осіб, які не відповідають критеріям включення до “Програми захисту свідків” в кримінальних провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів або з метою тимчасового захисту під час вирішення питання щодо включення до “Програми захисту свідків” осіб, які відповідають визначеним критеріям, необхідно

передбачити “Програму безпеки”. Така Програма не передбачає переселення свідка в інше місце проживання, переселення за кордон чи зміну особистих даних із заміною документів. Вживання заходів безпеки у межах “Програми безпеки”, як і реалізація “Програми захисту свідків”, потребують конфіденційності та згоди свідка.

Як правило, такі програми безпеки передбачають низку “посилених” заходів з метою стримування злочинців, які мають намір спричинити свідку шкоду. Заходи, що вживаються, повинні відповідати загрози та мати обмежений термін дії. Вони можуть складатися із:

- а) тимчасового переїзду в будинок родичів або в сусіднє місто;
- б) особистої охорони, регулярного патрулювання навколо будинку свідка, супровід до суду і з суду і надання інформації для зв'язку в надзвичайних ситуаціях;
- в) зміни телефонною компанією телефонного номера свідка або надання йому або їй телефонного номера, не зазначеного в телефонних довідниках;
- г) контролю за поштою і телефонними дзвінками;
- д) установки систем безпеки в будинку свідка (як, наприклад, посилені двері, сигналізація або огорожа);
- е) надання електронних попереджувальних пристроїв і мобільних телефонів з номерами екстреного зв'язку;
- ж) використання таємних приміщень для опитування та інструктажу свідка;
- з) тимчасове поміщення особи до спеціальної установи [6].

Для впровадження та реалізації зазначених Програм необхідно: *по-перше*, прийняти новий закон щодо удосконалення механізму захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також внести відповідні зміни в кримінальне, кримінальне процесуальне, пенсійне, трудове, житлове, медичне та інше законодавство; *по-друге*, створити окремий підрозділ (Бюро) із захисту свідків, який здійснюватиме захист осіб, що включені до “Програми захисту”. При цьому захист особам, які не підпадають під “Програму захисту свідків”, забезпечуватимуть (як зараз) органи служби безпеки, Державного бюро розслідувань, органи внутрішніх справ, органи Національної поліції або Національне антикорупційне бюро України, або орган чи установа виконання покарань. На нашу думку, впровадження зазначених пропозицій у чинне законодавство сприятиме удосконаленню механізму захисту свідків в Україні.

Підбиваючи підсумки зазначеного вище, слід зауважити, що в умовах сьогодення наша держава поки ще не здатна надійно захистити свідків, які беруть участь у кримінальному судочинстві від протиправних посягань з боку організованих злочинних угруповань чи певного кримінального середовища. Цьому заважає багато чинників, зокрема: відсутність дієвого організаційно-правового механізму захисту учасників кримінального судочинства; брак фінансування; відсутність спеціальної програми захисту свідків, яка запроваджена в багатьох зарубіжних країнах; відсутність окремого підрозділу (Бюро) із захисту свідків, неналежний рівень правової бази, що регулює питання захисту свідків в Україні. З огляду на це, виникає необхідність у створенні належних умов для забезпечення та реалізації захисту свідків, за яких держава гарантуватиме реальний захист кожному свідку та його сім'ї, а кожен свідок своєю чергою розумітиме, що його обов'язок перед державою – допомогти в установленні невідомих обставин справи під час виявлення, запобігання, припинення, розкриття або розслідування злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Азаров М.Ю.* Захист учасників кримінального судочинства від тиску та посягань організованих злочинних угруповань як гарантія здійснення правосуддя / М.Ю. Азаров // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журнал.* – К., 2012. – № 1(27). – С. 3–12.

2. Підтримання прокурором державного обвинувачення : підручн. [для студентів вищих юридичних навчальних закладів] / Є. Блажівський, І. Козяков, М. Туркот та ін. – К. : Національна академія прокуратури України, 2014. – 512 с.

3. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. проф. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

5. Про порядок вирішення питань переселення в інше місце проживання, надання житла, матеріальної допомоги та працевлаштування осіб, взятих під державний захист: постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 1995 р. № 457 [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/457-95-%D0%BF>.

6. Матеріали робочої групи з питань захисту свідків, затвердженої наказом МВС України від 02.11.2016 № 1152.

Отримано 25.04.2017